

УДК 745.51+736.2

UDC

DOI: 10.17223/18572685/63/4

Мистецтво різьблення як один із проявів національного та культурного відродження лемків-русинів (кінець XIX – перша третина XX ст.)

Р.В. Одрехівський

Національний лісотехнічний університет України
Україна, 79057, м. Львів, вул. Ген. Чупринки, 103
E-mail: odre2010@ukr.net

Авторське резюме

Метою статті є показати, як у кінці XIX – першій третині XX ст. у русинів на Лемківщині внаслідок нових історичних та соціальних умов відбулося національне та культурне відродження. Збільшилась кількість замовників творів різьблення та меморіальних споруд із числа емігрантів, промислових працівників. Стає помітною роль меценатів. Відновили свою діяльність курорти у містах Івоніч, Риманів, Криниця та ін. Традиційне у цих краях мистецтво різьблення по дереву та каменю у результаті цього досягло свого апогею у розвитку.

Утворилися династії майстрів із відроджених традиційних русинських мистецьких ремесел. Мистецтво різьблення розвивалося у руслі національних традицій церкви східного обряду. У творах дереворізьби, меморіальних споруд лемківські майстри демонстрували свою русинську національну ідентичність завдяки написам кирилицею, хрестам із іконографією східного обряду тощо у оточенні іноетнічних сакральних культур.

Ключові слова: Лемківщина, русини, національне відродження, різьблення, хрест.

Искусство резьбы как одно из проявлений национального и культурного возрождения лемков-русинов (конец XIX – первая треть XX в.)

Р.В. Одрехивский

Национальный лесотехнический университет Украины,
Украина, 79057, г. Львов, ул. Ген. Чупрынки, 103
E-mail: odre2010@ukr.net

Авторское резюме

Цель статьи – показать, как в конце XIX – первой трети XX в. у русинов Лемковщины вследствие новых исторических и социальных реалий произошло национальное и культурное возрождение. Увеличилось количество заказчиков произведений резьбы и мемориальных сооружений из числа эмигрантов и работников промышленности. Стала заметной роль меценатов. Возобновили свою деятельность курорты в городах Ивонич, Риманов, Криница и др. Традиционное в этих краях искусство резьбы по дереву и камню достигло в развитии своего апогея. Образовались династии мастеров возрождённых традиционных русинских художественных ремёсел. Искусство резьбы развивалось в русле национальных традиций церкви восточного обряда. В произведениях резьбы по дереву и мемориальных сооружениях лемковские мастера демонстрировали свою русинскую национальную идентичность посредством надписей кириллицей, крестов с иконографией восточного обряда и т.д. в окружении иноэтнических сакральных культур.

Ключевые слова: Лемковина, русины, национальное возрождение, резьба, крест.

The art of carving as a manifestation of the national and cultural revival of the Lemkos-Rusins (the late 10th – first third of the 20th century)

R.W. Odrekhivskyi

Ukrainian National Forestry University
103 Hen. Chuprynky Street, Lviv, 79057, Ukraine
E-mail: odre2010@ukr.net

Abstract

The article aims at showing the national and cultural revival of the Rusins in Lemkivshchyna in the late 19th – first third of the 20th century. The revival was brought about by new historical and social realities, including the increased number of emigrants and industrial workers who ordered carvings and memorial structures, a growing role of patrons and resumed activities of such resorts cities as Ivonic, Rimanov, Krinitsa and others. The traditional art of wood and stone carving reached its developmental apogee in these regions. Dynasties of artisans practicing the revived traditional Rusin crafts were formed. The art of carving developed in line with the national traditions of the Eastern rite church. The Lemko artisans demonstrated their Rusin national identity in woodcarving and memorial structures through Cyrillic inscriptions, crosses with oriental ritual iconography, etc., surrounded by other ethnic sacred cultures.

Keywords: Lemkivshchyna, Rusins, national revival, carving, cross.

Лемківщина – прекрасний край лісів та гірських потоків. Тут здавна проживали скромні талановиті працюючі люди, здібні до музикальних, танцювальних, пластичних, словесних та інших мистецтв. В будній день лемки працювали на своєму ґрунті, у полі, випасали худобу, займалися ремеслом. Ґрунти в горах малородючі, тому художнім ремеслом як джерелу прибутку приділялось багато уваги – різьбленню, ткацтву, вишивці та ін. І постали у цьому краю прекрасні ошатні церкви, оздоблені іконостасами та іншими художніми витворами, а навколишній простір перехресть, обабіч доріг наповнився капличками та різними різьбленими символами-фігурами.

На сьогоднішній день Лемківщина знаходиться на території трьох держав: окремі райони західної частини Закарпатської області в Україні, Пряшівщина у Східній Словаччині та південні райони Підкарпатського та Малопольського воєводств Республіки Польща.

У наш час відродження національної самосвідомості, зростання популярності туристичних маршрутів виникає необхідність у збереженні та реставрації творів лемківського мистецтва у церквах, музеях, на цвинтарях. Тому тему дослідження мистецтва різьблення як яскравого та оригінального прояву лемківської культури вважаємо актуальною.

На межі XIX та XX ст. у краї розпочався період національного відродження русинів. Окремі згадки про цей бурхливий період знаходимо у працях класика лемкознавства Ю. Тарновича [6; 7]. Його праці відіграли важливу роль для подальших наукових досліджень. У радянський період серед лемків-переселенців в Україні цю естафету перехопив відомий лемкознавець та історик І. Красовський [1; 2].

Окремі питання відродження культури та мистецтва русинів на Лемківщині піднімав у своїх працях Р. Одрехівський [4], зокрема і у контексті національного відродження русинів в Галичині [3]. Зазначимо, що багато уваги історії та етнографії лемків-русинів приділяли і польські науковці, зокрема, класик польської етнографії Р. Райнфус [9].

Однак у працях науковців майже не приділено уваги тому, що період кінця XIX – першої третини XX ст. – особливий період національного відродження русинів по обох схилах Карпат. Метою нашої статті є на основі методів системності, історизму та логічності розпочати дослідження про мистецтво різьблення як один із проявів національного та культурного відродження лемків-русинів. А також дослідити його значення у розвитку культури регіону.

Мета дослідження визначає головні його завдання: охарактеризувати соціально-економічні умови життя лемків-русинів даного періоду; обґрунтувати причину піднесення у розвитку пластичних мистецтв на Лемківщині у кінці XIX – першій третині XX ст., зокрема, різьблення; показати розвиток мистецтва різьблення як один із проявів національної самосвідомості русинів регіону.

У даний період національне відродження охопило усіх русинів Галичини. Це відобразилося у мистецтві, особливо у художньому різьбленні із виникненням національного стилю [3: 100–101].

У другій половині XIX ст. на галицькій Лемківщині відбулися великі економічні зміни – господарство трансформувалося із тваринницько-землеробського в землеробсько-тваринницьке. Це призвело до різкого зменшення поголів'я худоби. Однією із причин цього була заборона пасти худобу в панських лісах [10: 3]. В кінці XIX – на початку XX ст. лемківські емігранти відіграли значну роль в духовному житті свого рідного краю. «При значній або цілковитій допомозі лемка-емігранта, – відзначає Ю. Тарнович, – повстали майже всі новіщі церкви на українській Лемківщині. Приходські доми, школи, громадські та народні доми, читальні – все те будовано за гроші лемка-емігранта.

Дорогі церковні книжки, золоті чаші, павуки, свічники, фелони, хоругви, безліч великих дзвонів, на цвинтарях гарні пам'ятники – хрести, придорожні каплички і хрести – це також придбав лемко-емігрант» [6: 185–186].

У містах розвивалась промисловість, збільшувалась кількість міського населення та заможних людей-промисловців, потенційних покупців сувенірних різьблених виробів та замовників сакрального та меморіального різьблення. Одночасно із цим розвивалися і розширювалися курортні місця відпочинку. Так, в 1856 р. був відбудований і заново відкритий курорт у місті Криниця [8: 111]. В останній третині XIX ст. були відкриті курорти в Риманові, у 1876 р. – в Івонічу [8: 111].

Друга половина XIX ст. характерна хвилею національного пробудження серед лемків-русинів обох схилів Карпат – як північних, так і південних. Позитивну роль серед розсіяних груп русинського народу відіграла праця члена «Руської трійці» Я. Головацького «Розправа о язиці южноруськім і єго наріччях» (1849) [5: 26–27]. Факт пробудження національної самосвідомості у лемків-русинів у другій половині XIX ст. підтверджують також відомі польські учені, як, наприклад, Р. Райнфус [9: 120].

Все це сприяло відродженню та розвитку традиційного для русинів мистецтва різьбярства. У навколишніх із промисловими та курортними місцями Вільці, Балутянці, Криниці різьбленням розпочали займатися цілі сім'ї. Тут виробляли дерев'яні палиці, скриньки, попільниці, удекоровані різьбленням, круглі скульптури тощо [4: 111–136.]. Саме із цих сіл походять відомі різьбярські династії Котів, Кищаків, Одрехівських, Орисиків, Шалайдів, Сухорських та ін. [4: 111–136].

Стає помітною роль меценатів. Так, власник земель навколо м. Риманова граф Станіслав Потоцький та його дружина Ганна у 1878 р. відкрили у м. Риманові школу для навчання різьбярства та столярства, до якої приймали здібних до мистецтва хлопців із навколишніх сіл. Продукцію, що її виготовляли учні, реалізовував місцевий кіоск. Третю частину виручених коштів повертали учням, решту використовували на утримання учнів, платню учителям, закупівлю матеріалів, знарядь праці тощо. Але із смертю С. Потоцького школа припинила своє існування [1: 99–100].

Факт (хоч і короткого) існування цього навчального закладу мав велике позитивне значення – він згуртував кращих мистців, надав поштовх для подальшого розвитку різьбярства русинів. Як зазначає Ю. Тарнович, «... в кожному селі на Лемківщині є свої майстри, що з дерева роблять ложки, мисники, шапки з полицками на кухонну посуду, рами для образів, дерев'яні ліхтарні, стільниці, валки до прасування білля, праники, терлиці... різьблять-вирізають колотушки, мотовила,

кружлілки до роблення масла, діжки та інше для свого вжитку й свого села» [7: 141].

Одним із найвизначніших майстрів русинського різьблення у дереві на Лемківщині є, безперечно Михайло Орисик (1885–1946) [4: 114–118, 226]. Найвідомішим із його творів є «Лемко-русин» (1930-ті рр). Автор виконав декілька версій цієї композиції. Одна із них широко відома у науковій літературі і неодноразово публікувалася [5: 17, іл. 2]. Ми віднайшли у приватній збірці у Польщі один із варіантів виконання композиції «Лемко-русин», ілюстрація якого не була ніде опублікована. На ній зображений русин у національному строї із палицею (рис. 1). Ця композиція – це не тільки образ, а й

Рис. 1. Лемко-русин. Різьбяр Михайло Орисик. Дерево. Початок 30-х рр. ХХ ст. Фото Р. Одрехівського. 1993 р.

символ русина того часу. Адже це повернення до свого, русинського, у епоху, коли поширення відносно дешевого і безликого промислового одягу призвело до поступового занепаду традиції виготовлення у селах національного свого одягу та інших народних ремесел.

У цей час в Горлицькому та Ясельському повітах (у міжвоєнний час – територія Польщі), у селах Бортне, Перегонина, Бодаки, Перегримка та ін., виникли великі центри каменяряства. Розвивалося воно, як і різьба по дереву, на основі давніх місцевих вікових традицій [4: 87–111]. Тут теж утворились цілі сімейні різьбярські династії Дутканичів, Феленчаків, Циркотів та ін.

Каменярські русинські меморії представляють переважно хрести на підставках. Хрести бувають без прикрас або із рослинними чи геральдичними доповненнями. Особлива група хрестів становлять хрести із розп'яттям. Велика кількість лемківських хрестів виконана із трьома перемичками, що свідчить про відношення до церкви східного обряду. Адже західна церква не має традицій таких хрестів.

Один із найдавніших таких хрестів – це хрест із входу до цвинтаря із Бортного із 1879 р. (рис. 2). Більшість хрестів підписані кирилицею – ознака національної самосвідомості у відношенні до свого, русинського шрифту.

Зазначимо, що логос лемківського хреста відігравав важливу роль у цей період. Наприклад, про велику етнічну самосвідомість лемків промовляє кам'яний надгробний хрест із розп'яттям із Мацини Великої із 1921 р. На його постаменті викарбуваний напис «Тут спочиває лемко Пиш» (рис. 3). Логос цього напису зацентрований ще тим, що у композиції немає більше жодного епістолярію: ані традиційного картушу над верхньою перемичкою із написом «ІН ЦІ», ані якихось інших знаків. Логос промовляє із характерною для лемківського хреста небагатослівністю та конкретністю. Як і личить у традиції лаконічних, але віруючих горян-лемків: коротко, але вразливо, зрозуміло і всеохоплюючи. У цьому вся аксіологія та весь сакрум питання – донести святі та зрозумілі речі коротко, небагатослівно та лаконічно.

Ще одна риса хрестів із розп'яттям, які свідчать про національні русинські особливості церкви східного обряду, це зображення хреста із закінченнями – кожен у вигляді трилисника. Як, наприклад, хрест із розп'яттям із Пантної Горлицького повіту із 1901 р. (рис. 4).

Це було важливе визнання русинської національної самосвідомості на Північній Лемківщині в співіснуванні із представниками західної латинської церкви, де не було ні хрестів із трьома перемичками, нижній із яких символізує підніжжя Голгофи, ані хрестів

Рис. 2. Хрест із Бортного із 1879 р. Фото Р. Одрехівського. 2019 р.

Рис. 3. Хрест із написом «Тут спочиває Лемко Пиш» із 1921 р. Мацина Велика. Фото Р. Одрехівського. 1993 р.

із кінцями у вигляді трилисника, ані написів, виконаних кириличним шрифтом.

Отже, період кінця XIX – першої третини XX ст. – епоха піднесення у розвитку мистецтва і культури русинів на Лемківщині. У значній мірі цьому сприяли історичні та соціальні умови, проаналізовані вище: відновлення діяльності громадських організацій, ріст промисловості у великих містах, відкриття мистецьких шкіл, відновлення курортів – місць для оздоровлення. Це призвело до відродження культурного розвитку, розквіту мистецтв, зокрема, різьблення по дереву та каменю. Прикладом цього є наведені вище меморії – і хрест із Бортного, і хрест із Мацини Великої, і хрест із Пантної. Ці мистецькі пам'ятки свідчать про високий мистецький рівень, національне, культурне та релігійне відродження лемків-русинів. Варто підняти питання про створення музеїв-лапідаріумів кам'яної скульптури для кращого збереження пам'яток.

У перспективах подальших досліджень необхідно дослідити інші види мистецтва як прояв національного відродження лемків-русинів: народну ікону, хорову музику, танці тощо. Адже це була епоха великих здобутків у нашій русинській культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Красовський І.* Народне різьбярство лемків // Дзвін. 1991. № 7. С. 99–100.
2. *Красовський І., Солинко Д.* Хто ми, лемки... Львів: Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі, 1991.
3. *Одрехівський Р.В.* Мистецтво різьблення і передумови становлення дизайну просторово-предметного середовища в Галичині // Художня культура. Актуальні проблеми. 2020. № 16. Частина 1. С. 98–102. DOI: 10.31500/1992-5514.16.2020.205243
4. *Одрехівський Р.В.* Різьбярство Лемківщини. Львів: Сполом, 1998.
5. *Паньків В.М.* Лемківські майстри різьби по дереву. Київ: Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1953.
6. *Тарнович Ю.* Ілюстрована історія Лемківщини. Львів: Накладом видавництва «На сторожі», 1936.
7. *Тарнович Ю.* Лемківщина. Матеріальна культура. Краків: Українське видавництво, 1941.
8. *Darmochwał T.* Beskid Niski Polski i Słowacki. Białystok: Agencja reklamowa «Hot», 1993.
9. *Reifuss R.* Śladami Łemków. Warszawa: Kraj, 1990.
10. *Stefanowski P.* Ogólna charakterystyka regionu Łemkowskiego // Biuletyn zarządu wojewódzkiego PTTK. Łódź, 1976. NIX-X.

REFERENCES

1. Krasovsky, I. (1991) Narodne riz'byarstvo lemkiw [Lemko folk carving]. *Dzvin*. 7. pp. 99–100.
2. Krasovsky, I. & Solynko, D. (1991) *Khto mi, lemki...* [Who are we, Lemkos...]. Lviv: Redaktsiyno-vidavnychiy viddil oblasnogo upravlinnya po presi.
3. Odrekhiivskiy, R. (2020) The Art of Carving and Preconditions of Establishment of Spatial and Object Design in Galicia. *Khudozhnya kul'tura. Aktual'ni problemi – Artistic Culture. Topical Issues*. 16(1). pp. 98–102. (In Ukrainian). DOI: 10.31500/1992-5514.16.2020.205243
4. Odrekhiivskiy, R. V. (1998) *Riz'byarstvo Lemkivshchini* [Carving of Lemkivshchyna]. Lviv: Spolom.
5. Pankiv, V.M. (1953) *Lemkivs'ki maystri riz'bi po derevu* [Lemko masters of woodcarving]. Kyiv: Vidavnistvo Akademii arkhitekturi Ukraïns'koï RSR.
6. Tarnovych, Yu. (1936) *Ilyustrovana istoriya Lemkivshchini* [Illustrated History of Lemkivshchyna]. Lviv: Na storozhi.
7. Tarnovych, Yu. (1941) *Lemkivshchina. Material'na kul'tura* [Lemkivshchyna. Material Culture]. Kraków: Ukraïns'ke vidavnistvo.
8. Darmochwał, T. (1993) *Polish and Slovak Low Beskids*. Białystok: Hot.
9. Reifuss, R. (1990). *In the footsteps of the Lemkos*. Warsaw: Kraj.
10. Stefanowski, P. (1976). General characteristics of the Lemko region. *Biuletyn zarządu wojewódzkiego PTTK*. NIX-X.

Одрехивский Роман Васильевич – доктор искусствоведения, профессор кафедры дизайна Национального лесотехнического университета Украины (Украина).

Одрехівський Роман Васильович – доктор мистецтвознавства, професор кафедри дизайну Національного лісотехнічного університету України (Україна).

Roman W. Odrekhiivskiy – Ukrainian National Forestry University (Ukraine).

E-mail: odre2010@ukr.net